

СВІТ ДОБРИХ І ЗЛИХ ДУХІВ ЯК МЕТАФІЗИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЛЮДИНИ

Ян Красіцький

Переклад із польської Андрія ШКРАБ'ЮКА.

Досвід і мета-світ.

Позитивізм — це філософія, яка одним розчерком скасувала Бога і склерикалізувала все мислення.

Ж. Лякруа

Проблема, яку я піднімаю, стане більше зрозумілою, якщо зазначити на вступі, що поняття "світ духів" та "метафізичний" будуть тут уживані у значенні, окресленому не стільки Традицією, скільки контекстом і метою ось цих роздумів. І так, поминаючи, наприклад, контекст "суперечок про метафізику" та про сенс цього поняття, термін "метафізичний" я розумію тут як "святий", "нумінотичний", "понадемпіричний" (Р.Отто "Святість"). Говорячи ж про "світ духів", я не вхожу у стан сучасного знання щодо цього питання (догматична богослов'я, біблійна екзегеза тощо), а питаю навіпростець, чи отак вирішене середовище становить собою "середовище життя" людини (Lebenswelt) та чи існує "досвідний доступ" до нього (Г.Бек)? Себто цьому питанню я надаю передусім екзистенціального сенсу.

Звичайно ж, такий підхід має сенс лише з умовою, що тут ми відходимо від позитивістичного поняття досвіду, себто, говорячи "суб'єктне", не обов'язково розуміємо під цим "суб'єктивне". На такі усталення — принаймні на вступі — дає нам право феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика. Крім того, при такому підході радикальний критицизм культурної антропології, структуралізму, психоаналізу чи так званої "демітологізаційної" екзегези Святого Письма, критицизм, який негує об'єктивний, реальний характер вирішеного тут мета-світу, виявляється відхиленням і втрачає свою силу. Зауважмо, що негування емпіричного досвіду до того світу та його верифікації засобами науки (парадигма позитивізму, структуралізму, психоаналізу тощо) — це забування про неозорі обшири світу *символічного*, в якому була збережена найглибша

Анамнеза людства (sym-bellein, гр. "сполучати"). Я маю тут на увазі герменевтику мітів, архетипів, герменевтику мистецтва, особливо ж образотворчого, герменевтику ікони. Це бо жива пам'ять про ту частину людських випробувань, пережиттів і відчуттів, без яких сучасні спроби визначити феномен людини є вкінці як неминучий редуccionізм, як сліпий раціоналізм і вузько мислимий емпіризм. Невипадково в богослов'ї сьогодні вирізняють — обіч шляху "буттєвої аналогії" (via entis) — рівнорядний, але забuтий у культурі Заходу "шлях символічний" (via imaginis — Пауль Тілліх).

Як ми побачимо, підняті тут пошуки — це відкриття себе на ті мета-присутності, які супроводжують людину від початків її індивідуальності та видової історії так фундаментально, що спроба зрозуміти феномен людини без них мусить явитися вже не як неправдоподібність, а просто-таки як екзистенціальний "абсурд". Істинність обо ж позірність цих дещо аподиктично висловлених тверджень я хочу допіру довести. Вихідним пунктом буде досвід самотності. Я приймаю його за досвід джерельний і модельний. Аналіз буде проводитись на трьох рівнях: психологічному, екзистенціальному і метафізичному.

Відкриття присутності «світу духів» у досвіді «пустелі»

Я безсонний, і став, немов птах самотній на даху...

Псалом 102,8

Ось дві взаємовиключні тези: людина — сама (як стверджує атеїстичний екзистенціалізм); людина у своїй суті — це завжди буття "у відношенні", "в реляції", — Інший, Другий завжди в ній первинніше присутній (як стверджують філософи діалогу). Хай ці дві проекції людської долі визначають логіку і сенс цих роздумів.

З історії людського духу можна зауважити, що самотність є дійсність незвична, таємнича і на свій спосіб парадоксальна. Як стан психологічного осамітнення і браку будь-яких реляцій, а разом як простір для відкриття найглибших, справді особових реляцій. Для одних вона була чимось якнайбільш пожаданим (стан для "вибраних") і як така вона була пошукована (втеча "до самотності" — як у Міцкевича, "о, найщасливіша самотносте!" св.Августина, "втечі в пустелю" анахоретів і святих); для інших — станом, якого за всяку ціну уникаєш (самотність у хворобі і страданні,

Перекладено за виданням: Znak. — Kraków, 1993. — N 457.

Ян Красіцький (нар. 1954 р.), абсолювент полоністики Вроцлавського університету, доктор філософії.

Займається, східнохристиянською релігійною думкою, філософською антропологією, філософією діалогу. Живе в місті Ополь.

Андрій Шкраб'юк — богослов, протопсалт церкви Святої Софії, Премудрости Божої, у Львові.

коли покидають близькі і друзі, самотність Іова). Пауль Тілліх констатує: "Наша мова розважно відчуває два аспекти буття самотнім. Вона витворює слово "о-самітненія" (loneliness), щоб виразити страдність буття самотнім. Вона витворює також слово "відособлення" (solitude), щоб виразити похвальність буття самотнім"².

Самотність не має однозначної оцінки і слави. Для одних вона була тією вузькою стежкою, яка веде на духовні вершини, для інших — краєм, з якого вони осушаються у прірву. Але однаково: чи то як предмет намірів і пошуків, чи то як даний долею тягар, який треба нести, — самотність не дає себе викреслити з людського життя. Вона бо вписана в модус людської екзистенції, в саме її осердя. Вона може бути як даром, так і прокляттям. Як доводить історія життя багатьох осіб (наприклад, доля Гельдерліна), те, що розуміли як тягар долі і нерозшифрований знак страждання, дало себе згодом розшифрувати як особливий час Благодаті, як Світло, як *кайрос*. У самотності ми випробовуємо *самих себе*. Самотність віддзеркалює дійсний, а не фіктивний, гаданий образ людського нутра. *Дно* самотності — так само, як "нутро людини та серце — незглиблене" (Пс 64,7). Конвенційні і стандартні *маски* самі в ній опадають. Коли ж маски одна за одною спадуть — являється Обличчя. Самотність приковує нас до нашого Обличчя, бо вона приковує нас до самих себе. Від самотності, як і від власного Обличчя, втекти неможливо, бо немає втечі від екзистенції. Але заким прийде благословенний спокій — триває боротьба. "Боротьба", як ясперівська "межова ситуація", розгортається в ній з усією силою. Ось що говорить про таку ситуацію св.Августин: "Тяжко труджуся я, Господи, на тому полі, яким я є сам для себе. І став я для себе полем кам'янистим: коли його обробляю, піт заливає очі. Вже не досліджую я шляхів неба, не вимірюю відстань між одною зіркою і другою, не пробую відкрити, яким чином земля висить у просторі. Себе я досліджую, свою пам'ять, свою думку. Нічого дивного, що те, що не є мною, віддалене від мене. Але що ж може бути мені ближче, ніж я сам собі?" (св.Августин "Сповіді"). Боротися — значить *бути*.

Запитаймо: який остаточний сенс цих змагів із собою? Цього відкривання себе собі? Логічний і змістовий аналіз цього вислову припускає якусь ближче незнану "подвійність" людської особи. Якусь внутрішню розірваність і розсвареність. Тож чи не супроводить цю боротьбу якась "третя" сила? Якесь глибша, хоч і прихована, Дійсність, Присутність? Якщо так, то який її онтичний статус, яка природа? В якому відношенні перебуває вона до людської особи?

Знаємо, що поточна свідомість не реєструє *прихованого* виміру досвідів такого типу. Екран поточної свідомості — психологічний, двовимірний, плоский. Він не дає зображення глибини. Але чи означає це, що Дійсність, яку неможливо реєструвати на площині поточного досвіду, — недоступна тоді, коли ми перебуваємо у стані зміненої свідомості (наприклад, медитації, молитви, відособлення)?

У досвіді самотності з усією силою пробуджується наш екзистенціальний потенціал. Можемо тоді *бути* або *не бути*. Або — або. Це залежить від нас. Але

чи тільки від нас? Чи справді ми самі в самотності? Чи не змушують задуматися слова стародавнього філософа: "Ніколи ми не є менше самі, ніж тоді, коли ми самі, менше чинні і активні, ніж тоді, коли "нічого" не робимо" (речення, що його Цицерон приписував Катоніві)?

Допіру в цій області ми переконуємося, що належати самому собі — це наше життєве завдання, це екзистенціальний *проект*. Що допоки ми належимо тільки самим собі, ми залишаємося у справжній — хоч і не розпізнаній — духовній неволі. Парадокс нашого *буття*, нашої вільної і не-вільної волі, свободної і не-свободної свободи відкривається тут з усією силою.

Історія духовності доводить, що образ пустельницького і самітницького життя ніколи не був ідилією. Навпаки, він був і є духовним *агоном* (змаганням), є боротьбою на смерть і на життя з тим, що своєю силою і розумністю незміренно нас перевищує. З *пустелею* нема жартів. Пустеля завжди більша від нас. І незалежно від того, чи бій наш точиться серед безлюдних гір і лісів, чи тлом його є "пустеля у місті" (К.Карретто), сенс його завжди той самий. Це боротьба не "з тілом і кров'ю" (Еф 6,12), а зі Злим, із Владою, яка має особливі зазіхання щодо нашого буття і особи. Пам'ять Церкви добре зберігає сенс цих змагань.

Колись стародавні анахорети ставали на поле бою визначене самим Противником. Ним була пустеля, повна шакалів і гієн, жадна жертв. Її жителями були демони. Для сучасної людини ця пустеля простягається серед бетонних кварталів і вулиць. Із вагомою допомогою сучасної науки, психології та психоаналізу вона зінтеріоризована, "освоєна". Але чи означає це, що вона вже негрізна, розпізнана, опанована? Таж-бо сам найбільший майстер психоаналізу навчав, що людина супроти демонів своєї Підсвідомості ніколи не є господаркою і владаркою. Пустеля і далі є. І байдуже, чи ми назвемо ту маніфестовану нею дійсність "тінню" (Карл Густав Юнг), нашим "Al-ter-ego", "прихованою людиною", а чи назвемо її Злим, — у цій боротьбі йдеться про нас самих. У ній вирішується наша доля. Наше *бути* або *не-бути*. Псалмопівець говорить: "*Проти мене сходяться чужі, котрих я не знаю*" (Пс 35,15; курсив — Я.К.).

Слушно пише Люї Бує, що "пустеля, самотність — це для грішної людини найстрашніша випроба, яка показує їй усіх демонів, котрих людина носить у своєму нутрі" ("Введення в духовне життя"). Тому отці-пустельники забороняли новачкам надто рано відходити в цілковиту самотність, бо в ній увянюється глибина власної душі, "все, що її наповнювало (...), що мало над нею якусь владу" виявляється, "що ми зовсім-таки собі не належимо. Ми перебуваємо у неволі темних сил, яких можемо побачити або відгадати лише тоді, коли буде відсунуте все, чим користувалися ті сили, щоб утримати нас у залежності" (*там же*).

"Свобода" грішника є несвободою, якої він не усвідомлює. Є перебуванням (надалі-перебуванням) під владою жорстокої тиранії. Незважаючи на те, що неволя триває, тиран залишається нерозпізнаним. Отак-от грішна людина, не знаючи на *ім'я* свого справжнього Пана, слугить підступному загарбникові. І хоч "один є Господь", людина поводиться так, мов би їх "двоє" (а двом же "служити не може" — пор. Матей 6,24). Людина у гріхові — "людина подвійна" ("homo duplex"). Це той, хто розісварений нє тільки з Богом, але передусім із самим собою. І отак гаданий господар своєї

свободи служить чужій Волі, хоч і не знає про це. Мерхла "прірва власної волі,— пише Бує,— це, по суті, воля невільника", *само-воля* — це надалі перебування на службі у Влади, навіть ім'я якої — невідоме. Автономна воля, само-визначення щодо себе, виявляється вкінці волею демонічною (*самоволие* героїв Достоєвського). "Бо ми не маємо боротьби,— пише апостол Павло,— проти крові та тіла, але проти начал, проти властей, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби" (Еф. 6,12).

Людська самотність ніколи не "самотня" Викорінення із світу Норми Дня (Карл Ясперс) переносить людину-суб'єкт у світ *Іншого*, заселений невідомими для нас чужими мешканцями, у світ, в якому компас рутинного знання і стандартної моральності підводить або просто "не діє" (*Numinosum*). У нумінотичному стані людину-суб'єкт уже не оберігають такі "охоронні верстви" як сім'я, суспільство, загальноприйняті закони. Але викорінення зі світу не означає вступу в онтичну порожнечу, не означає відсутності відносин. У *пустелі* — всупереч гадкам — вірує Життя. Давні анахорети і пустельники знали, де шукати його джерел. Пустеля була, є і буде викликом для шукачів Правди. Пустеля є, як сказав би Платон, "полем Правди" Є щонайсправжнішим *середовищем життя*. Проте, немає змоги пізнати її прокляття і благословення, не пориваючи зі "світом" Немає змоги пізнати Вогні пустелі, не відвертаючись від фальшивих ілюмінацій, якими постійно вабить світ. Вхідження у внутрішню темряву означає вхідження в область надприродної світлості. "Світло у темряві світить..."

Бути чи не бути? Екзистенціальні пережиття ніщоти.

...не шукаючи виходу в небутті.
Дж.М.Гопкінс

Візьмімо "Біси" Достоєвського. Нас цікавить у них дві сцени: самовбивство Кіріллова та "Епілог" і останній розділ ("У Тихона"). Яка дійсність ховається за самовбивчим фіналом Кіріллова, за актом Ставрогіна? Чи за народженням "чоловеко-бога" (Кіріллов), за гріхом Ставрогіна не стоїть уже *нічого* більше? Чому ж то "остаточне рішення" і в першому, і в другому випадку звелось до одного: не бути, не існувати? Чи справді сам був Ставрогін у тому, що чинив? (Як запевняв він на прощальному клаптику паперу: "Не звинувачувати нікого, я сам"). Зауважмо, що, заким події розгорнулися далі ("Епілог"), уже в сцені сповіді у Тихона, Ставрогін мовби відсутній, себто, краще сказати, його присутність якась роздвоєна, калічна. Це присутність тут і присутність там. Щось анонімне, чуже і зловороже перешкоджає зустрічі Ставрогіна і святого старця. Ця прихована присутність у своїх замірах, однак, рішуча і точна. Оце щось урешті-решт наполягає на своєму, попри зусилля старця, попри те, що він відкрив заміри отого чогось, догледів вируючу Безодню і Згубу в очах Ставрогіна ("Бачу..."). Ні, то не "гріх" Ставрогіна ("гріх згіршення малих отсих") тут найважливіший. Навіть такий гріх, як "гріх" Ставрогіна, може бути відпущений... Безодня Милосердя Божого — незглибима. Якщо сам Ставрогін увірує, якщо сам себе не засудить..., *гріх* може бути відпущений. Йдеться тут про це щось інше. Йдеться про саме *існування*. Про те, бути чи *не бути*. *Ось де питання!*

І так от Ставрогін, господар своєї свободи, в ту одну вирішальну хвилину, хвилину, яка була якимсь "анти-кайросом", стає слухняним виконавцем чужої

волі. Нескінченний горизонт його свободи раптом коцюрбється і збігається до одного пункту. До одного маленького "пунктику", маленького, як "павучок", — символ гріха Ставрогіна. У цьому пункті його життя розламується навпіл. Отой пунктик, оте майже "зовсім нічого", кінчається — бо мусить так скінчитися — на Ніщоті. Святе Письмо виразно говорить: "Погибель" (Христос називає Юду "сином погибелі"), "Шеол", "Погубник" (пор. Одкровення 9,11). А псалмопівець благає: "Хай мене не залле водяна течія, і хай глибинь мене не проковтне, і нехай своїх уст не замкне надо мною безодня!" (Пс. 69,16).

"Подібне до безодні нутро і серце людини... Серце людини "є" Безоднею, хоч і не розпізнає її в собі. Бо чи можна пізнати те, що є *нічим*? А однак, оте "ніщо" якое "є", проявляє себе, чогось жадає, домагається, *хоче бути*. Ніщота вганяє свідомість у сум'яття, у запаморочення. Лютер переживав її протягом змигу ока, але цей "змиг ока" був страшний. Якби він тривав довше, його неможливо було б пережити (пор., наприклад, П.Тілліх *Мужність бути*). Подібні свідчення можна відшукати у багатьох інших духовних осіб, містиків, святих (пережиття "Темної ночі" душі). Тому остаточне рішення як Ставрогіна, так і Кіріллова — це не засвідчення про ту чи іншу ідею (наприклад, "Чоловекобога"), ні, це прямо вибір Ніщоти, засвідчення про те, що життя піддане неволі Князя "світу цих темнот" Можна бути вільним тільки в *Ти*, тільки у При-часті. Де Дух Божий, "де Дух Господній — там воля" (2 Кор. 3,17); "коли Син, отже, зробить вас вільними, то справді ви будете вільні" (Йоан 8,36).

На питання Гамлета про те, "бути" чи "не бути", є тільки одна логічна відповідь: бути. Бути значить: схвалювати, стверджувати Буття попри все. Схвалювати все суще, хоч би й найбільш калікувате і ламке. Вибір Буття — це героїчний вибір, це вибір проти захланної і ненажерливої Прірви, Ніщоти. Так сповнюється "мужність бути", "мужність буття" (Пауль Тілліх). Буття є "добром", Світлом, стверджує неоплатонік. Є Світлістю, яка світить попри те, що доквіл простягаються п'їтми Не-буття. "Челюсть" також має свою екзистенцію, має свої права. Як зло, якого нема, але яке "хоче бути" (Шеллінг). Жителі Челюстей вельми нами цікавляться, можна навіть сказати, що вони за нас "стурбовані" Челюсть також хоче, щоб її заповнювали. Однак її паралізує страх і жах. Саме це окреслює межі її свободи та її права, саме те, що її жителі "вірять і дрижать" Разом з тим, це окреслює її безсилля і неміч. Її остаточну поразку. Це з її "жителями" зустрічаються — на крутих дорогах життя — герої Достоєвського. "Дивні ж це жителі — ті, що про них говорить псалмопівець: "чужі, котрих я не знав"

Природа не терпить порожнечі, бо "з нічого — ніщо". Людська свідомість ніколи не буває — яка земля після створення — "пуста та порожня" Коли вона звільняється від Зв'язку з Богом, її заповнює щось таке, що конфронтує нашу моральність, модифікує образ власної особи. Як же ж це, однак, діється, що та природа, яка по своїй суті є *нічим*, що оце анонімне, хоча й екзистенціальне, калікувате "ніщо" має аж такі права? Як то так, що воно може маніпулювати і розпоряджатися людською особою? Як то так діється, що це анонімне *ніщо* має силу розпоряджатися людською особою як своєю власністю? Має навіть силу "вкинути до пекла"? Людська свобода є і залишиться парадоксом, і благословен той, "хто з неї не згіршиться" Справді-

бо, буття завжди трудніше, ніж небуття, "ніщо — простіше і легше, ніж щось"

За потворним і гнітючим жахом описуваних тут екзистенціальних ситуацій мусить ховатися щось таке, що знаходиться поза устроєм Любви. Бо Любов "усуває жах" (1 Йоана 4,18). Це життя є "світлістю людей" (Йоан 1,4), а не мороком *Не-буття*. Морок *Не-буття* як "єдиний вихід"? Те, що приходить без Лику, без Обличчя. Воно не хоче не тільки цього *одного*, себто, щоб пропало одне існування, але — *щоб нічого не було* (пор. "Фауста" Гете). "Мужність буття" — це не тільки гарна філософська метафора, це реальність. Це боротьба на смерть і на життя з тим, що є в нас. Це постійне чудо — те, що ми є, незважаючи на диктатуру Ніщоти, незважаючи на владу мороку, яким оповите людське серце. Людина ніколи не буває сама. Людина,— скаже богослов,— є "відвідуваним буттям", "дух правди живе в ній і інспірує її зсередини, біля самих джерел її буття" (Євдокімов П. Православ'я). Але правдою є й те, що "навідує її" постійно, і злий дух. Дух "неправди", той, хто у правді не витримав, бо правди в ньому немає" (Йоан 8,44). Він — "душоуб споконвіку", "споконвіку грішить" Боротьба триває.

Наш Перехід

Та знаю, що коли Він з'явиться, то будемо подібні до Нього...

Перше соборне посл. св. Йоана Богослова

Для людського інтелекту трансцендентність Бога — це абсолютна апофактика. Бог,— як посвідчує Святе Письмо,—об'являє себе через постійне *посередництво*. Таким-от чином те, що Абсолютне, оберігає від знищення те, що зачалося як обмежене і слабе, те, що створене. Те, що не в силі бачити Бога *в лице і жити* (пор. Вихід 33,22). Вислів "побачиш Мене ззаду, а обличчя Моє не буде тобі видиме" типово, нормативно окреслює герменевтику будь-якого іншого Богоявлення. Вислів "Господь явився Авраамові" (Буття 18,1) підтверджує, що кожна ангелофанія (явлення ангела) є, по суті, теофанією (Богоявленням, явленням Бога; пор. також Одкр. 1,1). Хоч у біблійному описі ми читаємо про три постаті ангелів, однак, Тим, Хто Себе Об'являє, є сам Бог (на горі Хорив, у "палаючому куші" пророкові явився "ангел Господній"). Бог Присутній у своєму ангелі через своє ім'я. В біблійних категоріях "ім'я" Боже має теофоричний (богоносний) сенс ("...бо ім'я Моє в ньому" — себто в ангелі, Вихід 23,21). Ім'я має також екзистенціальний, буттєвий сенс. Епіфанії Старого Завіту якщо щось і об'являють з таємниці Бога, то ще більше — закривають. Обличчя Бога, Його Лик (себто Його істота у метафізичному сенсі) — непізнаваний. Сам Бог визначає нам шляхи зустрічей з Ним. Бог — зовсім Інший. Неможливо освоїти Трансцендентність. Бог може бути знаходжуваний тільки як "Бог прихований" (Ісайя 45,15). Людську екзистенцію у дорозі до останньої мети завжди випереджує якесь посередництво. "Ось Я посилаю Ангела перед лицем твоїм, щоб він охороняв у дорозі тебе, і щоб провадив тебе до того місяця, яке я приготував. Стережися перед лицем його і слухайся його голосу! Не протився йому, бо він не пробачить вашого гріха,— бо ім'я Моє в ньому" (Вихід 23,20-21).

На дорогах людської екзистенції Бог охороняє людину через постійну Присутність, через посередництво Ангелів.

Ангели як чисті духи, які творять посередництво між людиною і Богом, ненастанно нас супроводять у дорозі до визначеної Мети. Поняття "Дороги" має тут екзистенціальний, метафізичний сенс. Збочення на "бездоріжжя" — це екзистенціальна можливість, реальна загроза (яку дуже добре ілюструє герменевтика Поля Рікера). Без спрощеного антропоморфізму можна сказати, що через пороги наших екзистенціальних неможливостей, через наші *пустелі* нас переводить невидимий Провідник, невидимі Провідники. Переводять нас, провадячи за руку.

Щоб проілюструвати це наочніше, візьмімо одне образне порівняння. Багато нині говориться про потребу "охоронних середовищ", необхідних для правильного функціонування людини як біологічної, суспільної і т.д. істоти. Такими середовищами є неформальні групи, спільноти, сім'я; в іншому аспекті — ними є оази тиші і спокою, природне середовище. Зауважимо, що деградація якого-небудь з цих середовищ спричиняє далекоїдучі негативні впливи на саму людину. Людина живе у постійному переході з однієї "охоронної" верстви до іншої. Містерія життя — це постійна охорона, це незмінний ритм брання і давання. На рівні людської особи це означає, що, так само як фізико-хімічний метаболізм будує людський організм, так і духовний, персональний, почуттєвий метаболізм будує людську особу. Існування окремого духовного "середовища життя" — це просто-таки закон життя. Це право людської особи на ненастанне перевершування себе, на стремління до духовного Причастя, до метафізичного "sursum"

Вище я говорив був про значення *охоронних верств* для феномену життя. Та все ж тут проявляється принципове питання: чи загроза для людини стосується тільки матеріальної, біологічної сфери, чи не меншою мірою вона розтягається і на метафізичну, духовну сферу? Чи в тій сфері людська екзистенція залишається *приреченою* виключно на саму себе, людина — *приреченою* на самотність? Така-бо проекція людської долі в психології самореалізації та екзистенціалізму. Чи можна, однак, згодитися на екзистенціальну ситуацію людини, в якій призначеній Меті не відповідає жодна допомога і реляція? Чи можна собі уявити такий План Створення, в якому би бракувало хоча б однієї ланки? Чи можна взагалі допустити думку, що в обширі вирішеного тут духовного *мета*-світу людина даремно шукає якихось орієнтирів? Що вона рухається в темній мовчазній *пустелі*, над якою вершать владу сили Зла? Без жодної допомоги і Світла?

Бог, який визначив би людині такий "гарний" *проект*, а рівночасно залишив би її на саму себе, був би потворним Големом, анти-богом, який з драми людського існування робить собі трагічне і zarazом ярмаркове видовище. Подібний диявольський "водевіль", образ якого так переслідував Івана Карамазова... Екзистенція, яка сама з собою вовтузиться, і пустеля без світла. "Сльоза" невинної дитини і глузливий сміх деміурга... Справді, "повернення квитка" на таку подорож у існуванні було б у такій ситуації і для багатьох інших людей "єдиним виходом"

Пустеля — це, образно кажучи, ненаповнене Богом серце людини. Таж бо людина — істота *теофорична*, "богоносна" (пор. Йоан 14-23). Образ Божий — *невстираємий*. Крім того, людина, якщо можна так сказати, — істота *ангелофорична*. Ангели, які "вдивляються" в Обличчя нашого Отця в небі, "вдивляються" ненастанно і в наші обличчя, охороняють нас і служать нам у нашому *Переході* через *пустелю*. Ми

не можемо визнати остаточним свідоцтвом правди про людину голос про приречення людини на самотність. Про буття "у тривозі і тремтінні" У страхі. "Любов усуває страх", а славою Божою є, щоб людина не загинула, але "жила"

Найглибший вимір духовного метаболізму встановлює *містерія Втілення*. Через своє Втілення Бог Зробив нас "учасниками" своєї природи, "новими створіннями", здатними перетворювати матерію світу в Його Тіло. Проте ця реляція — двостороння. Бог "став людиною", а це значить рівно ж і те, що людська природа була включена у стрій божественного перетворення. Те, що тілесне, стає відтепер психічним, те, що психічне, стає духовним. Ми відкриті не тільки на вимір божественної природи, але й природи ангельської, здатні наповнювати свою екзистенцію тим, що метафізично Інше. Умовою тривання є ставання. Як слушно говорить екзистенціалізм і персоналізм, людина є не тільки природою, замкнутим і скінченним існуванням, але й можливою до наповнювання *відкритістю* буття, екзистенцією. Причасність із тим, що радикально Інше, є для людини внутрішнім, потайним процесом ненастанного перетворювання у вищу вартість, у вище Я. Тож чи не правда те, що навіть найглибше дно самотності завжди віддзеркалює якесь Обличчя? Обличчя Бога, Ангела...?

У кінцевому підсумку зміст людського покликання рекапітулює богословія і сотеріологія Втілення. Після втілення, — як проповідує св. Григорій Ниссійський, — людина не є вже лише людиною. Вона є, — як стверджує Павло Євдокімов, — "істотою теандричною або демонічною" ("Православ'я"). Через Втілення зміст людської особи окреслений подвійно: її окреслює несамо визначеність людського буття та здатність до буття "на образ Божий". Відкрити на Інше можливість людської особи окреслює Божественний Архетип (про це говорить св. апостол Павло — 1 Кор 1,1-15). Він є абсолютним взірцем усіх духовних образів і форм людського і ангельського світу. Є динамічним, а не лише статичним ідеалом людського буття, трансцендуючим його поза скінченність і час у вічний, есхатологічний вимір.

Якщо прийняти за богословом, що "ікона є виразом подібності буття" та що "кожна ікона є функцією ікони Спасителя" (Євдокімов), то стає зрозуміло, що пошуки якого-небудь "образу і подоби" (в категоріях онтології та реляції) поза Божественним Архетипом є мимовільним стремлінням до ніщоти і небуття, до фікції й облуди. В цьому, здається, полягає ілюзія автономного гуманізму, який шукає онтологію людського Я в межах історії людини як виду, елімінує будь-які метафізичні й екзистенціальні окреслення сутності людини. Ілюзії гуманізму виникають як із фікції автономізму, так і з забуття правди про Падіння. Це примарне пересвідчення, що людське буття, визволене від релігійних алієнацій, автоматично стає самовладним суб'єктом своєї долі та історії. Креація людини на власний образ і подобу — це завжди обдирання її з духовної повноти. Тож чи це не так, що лише "уподібнення" до Божественного Взірця повертає нам втрачене через гріх і Падіння власне Обличчя? Гадаємо, що поза тим одним і єдиним Ликом і Обличчям (Кол. 1,15) ми не маємо власного "лиця". Наше існування і особове буття фундується через "уподібнення".

Присутність ангелів відкриває незнаний нам обшир молитовного споглядання, вдивляння в Образ, який преображає спостерігача у предмет споглядання. Телеологія людською буття не є якоюсь Неозначеністю, а онтологічно певністю образу. "Ми ж відкритим обличчям, як у дзеркало, дивимося всі на славу

Господню, і змінюємося в той же образ від слави на славу,— пише ап. Павло,— як від Господа Духа" (2 Кор. 3,18). У світлі істини про Втілення сенс нашої екзистенції не є неокресленим *проектом*, ані теж імманентною "самоактуалізацією", "самореалізацією" Навпаки, ми знаємо наш екзистенціальний портрет, наше остаточне Зображення. Нашу Ікону подають нам Ангели. Вона є недоокресленою Окресленістю. Ми знаємо багато, хоч не все, бачимо "як у дзеркалі" Св. Йоан пише: "Улюблені, — ми дотепер Божі діти, але ще не виявилось, що ми будемо. Та знаємо, що коли з'явиться, то будем подібні до Нього, бо будем бачити Його, як Він є" (1 Йоан 3,2). Наше найвище покликання евокує не стільки пафос Волі Сили, автономії, скільки синергія, відкритість на божественні й ангельські енергії, які преображають нас самих і світ у Бого-людське Тіло.

Богословською і біблійною підставою тих запаморочливих перспектив "покликання людини" є відома патристична формула, що "Бог став людиною, щоб людина стала Богом" (св. Максим Ісповідник). Перед фактом Втілення мовкне і опадає всякий фальшивий гуманізм і ангелізм. Крім божественного синергізму існує й ангельський синергізм. У вченні Сергія Булгакова Ангел Хранитель — це метафізичне, вище Я людини, ідеальний взірець людської природи, її ангельський архетип. Людина може прийняти дар співпраці з ним або відкинути його.

Першим Ангело-чоловіком був св. Йоан Хреститель. Богородиця і Йоан Хреститель — це перші з-посеред тих, хто образ, даний нам Богом у Його Синові за "посередництвом" Ангелів, прийняли як повний і остаточний (сенс цієї істини показує, наприклад, ікона Deesis). Перегуком з цією істиною є Христові слова: "У воскресінні ні женяться, ані заміж виходять, але як ангели ті на небі" (Матей 22,30). Ця істина проголошує визволення людини від біологічних і матеріальних детермінізмів, вона є тріумфом закону Життя над законом видової і біологічної конечності. "Погана" нескінченність як множення існувань, перемога виду над індивідом і особово поступається тут розвитку людської особи у божественному Ти, у теандричній і ангельській реляції, у спільноті святих і ангелів, у Спількуванні Святих.

Наприкінці усіх часів "пролиття" Святого Духа (пор. Йоїл 3,1) людські обличчя вже ясніть Його світлом, вже заторкнуті блиском *Преображення*. Одкровення Святого Духа, як говорить Булгаков, буде одкровенням трансцендентальної Краси, яка переобразить посірілі людські лица світлом близького Пришестя і,— як говорить Достоєвський,— "спасе світ"

Для багатьох наших сучасників правда про преображення "обличчя землі", про Ангело-людство і Бого-людство явиться, все-таки, як щось настільки гарне, що аж неможливе (пор. В.Гріневич *Христос — наша Пасха*). Пойнятим сумнівом звертаємо увагу на два значущі місця у Докторів Церкви. Св. Августин ("Про християнське вчення") та св. Т.Аквінський ("Виклад Апостольського Складу") задумуються над вельми вимовною сценою. Ось Ангел з Книги Одкровення (Одр. 19,10: 22,9) забороняє апостолові, щоб той віддав йому "честь", попри те, що "перед тим він прийшов її від найбільших патріархів". Що про це думати? Визнаймо одне: жителі Неба — Ангели — краще за нас знають, хто така людина... після втілення. Адже в небі те, що неможливе,—вірогідне, а те, що невірорідне і гарне,— істинне. Буття, Істина, Добро... Краса. Ось повнота!